

АНОТАЦІЯ

Житко А.О. Соціально-політичний феномен популізму: інформаційно-безпековий аспект. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 Політологія. Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2021.

У роботі представлено аналіз науково-теоретичних концепцій і підходів до визначення проблематики суспільно-політичного феномену популізм, визначено «універсальні» маркери популізму, на основі яких презентовано авторську дефініцію та типологію сучасного популізму, запропоновано стратегії протидії деструктивним наслідкам популізму, зокрема, в контексті інформаційно-безпекових аспектів сучасної української політики.

На основі визначення «універсальних» маркерів популізму («аккумуляція незадоволення», «гра на емоціях», «поляризація суспільства», «народовладдя», «політика симулякрів», «національна автентичність»), популізм визначено як суспільно-політичний поліваріативний феномен, що в залежності від унікальної комбінації специфічних рис, може виступати в якості ідеології, методу політичної боротьби, суспільно-політичного руху, маніпулятивної технології, стилю політичної поведінки тощо.

Наукова новизна та теоретична значущість наукової праці, полягає в тому, що:

уперше: 1) доведено «демократичний геном» популізму, в якому закодовано принцип політичної боротьби за владу та модель політичної комунікації між політиками та народом, тобто, обґрунтовано, що становлення суспільно-політичного феномену популізм синхронізовано з еволюцією демократичних ідей, адже – з того часу, коли «демос» отримав

політичні права та набув суб'єктності в політичному процесі, – «відновлення справедливого народовладдя» стає універсальним інструментом популістської риторики та популістських практиках; 2) запропоновано визначення «універсальних» маркерів популізму – «аккумуляція незадоволення», «гра на емоціях», «поляризація суспільства», «народовладдя», «політика симулякрів», «національна автентичність», на основі яких презентовано авторську дефініцію, відповідно до якої популізм слід розуміти – як суспільно-політичний поліваріативний феномен, який в залежності від унікальної комбінації специфічних рис, може виступати в якості ідеології, методу політичної боротьби, суспільно-політичного руху, маніпулятивної технології, стилю політичної поведінки тощо; 3) запропоновано розширити горизонти пізнання природи та сутності соціально-політичного феномену популізм, імплементувавши в сучасний концептуальний дизайн авторський варіативний ряд типів популізму: деструктивний популізм, популізм «алюзія» та конструктивний популізм, які здатні доповнити теоретико-методологічний інструментарій сучасної політичної науки та сприяти розумінню специфіки новітніх популістських практик; 4) встановлено, що в українському політичному просторі феномен популізму виявляє перманентний характер та безпосередньо корелює зі специфічними рисами української політики (некомпетентністю політичних еліт, «розмитістю ідеологічних контурів» політичних сил, надмірною персоніфікацією політики, системному невиконанні передвиборчих обіцянок, «незавершеністю» модернізації політичної культури всіх учасників політичного процесу та ін.), які значною мірою обумовлюються процесами «симулякризації» української політики, а відтак, становлять загрозу для інформаційно-безпекового сегменту національної політики;

уточнено: 1) уявлення про те, що «протоідеї» популізму почали викристалізовуватись з філософських ідейно-політичних течій Стародавнього Світу з подальшою теоретико-методологічною пролонгацією в «модернові» теоретичні проекти сучасної політичної науки; 2)

теоретико-методологічні підходи та основні етапи концептування феномену популізм на основі теоретичних конструкцій Д. Белла, Е. Гелнера, Дж. Джудіса, Г. Іонеска, М. Кенована, Е. Лаклау, К. Мадда, І. Мені, Ф. Паніцци, І. Сореля, П. Таггарта, П.–А. Тагієффа та ін., їх статус «опорних точок» при теоретико-методологічній діагностиці популістських практик сучасного політичного простору;

поглиблено: 1) уявлення про основні характеристики та детермінанти суспільно-політичного феномену популізму, що визначають модуси суспільно-політичного буття у форматі дихотомії «влада – народ»; 2) твердження та розширено уявлення про те, що зростання популістських рухів та практик в сучасному світі, значною мірою, обумовлено наслідками глобалізації, ліберально-демократичних криз, фінансово-економічних криз, зростанням безробіття, бідності, міграції, культурної уніфікації, масифікації суспільної свідомості тощо;

одержали подальший розвиток: 1) ідеї та аргументи, щодо перспективності та багатовекторності подальших досліджень феномену популізм в сучасній політичній науці; 2) твердження про пріоритетність міждисциплінарної наукової синергії задля пошуку ефективних стратегій протидії суспільно-політичному феномену популізм, зокрема, в інформаційно-безпековому аспекті національної політики України; 3) аргументи про те, що колосальним потенціалом протидії популізму наділено політичну освіту, медіаграмотність та розвиток громадянського суспільства, як фундаментальних складових демократичної політичної культури.

Практичне значення роботи полягає у науково-дослідному обґрунтуванні специфічних характеристик і детермінантів суспільно-політичного феномену популізм; визначенні «універсальних» маркерів популізму («аккумуляція незадоволення», «гра на емоціях», «поляризація суспільства», «народовладдя», «політика симулякрів», «національна автентичність»), що сприяє аналізу суспільно-політичної природи поліваріативного феномену популізм; презентації авторського варіативного

ряду типів популізму (деструктивний популізм, популізм «алюзія» та конструктивний популізм), який дозволяє розширити горизонти пізнання природи і сутності суспільно-політичного феномену популізм, а також, наблизитись до розуміння специфіки новітніх популістських практик; пропозиції стратегій протидії деструктивним наслідкам феномену популізм та їх пріоритетності в інформаційно-безпекових сегментах національної політики України умовах викликів ХХІ ст.

Результати дисертаційного дослідження *впроваджені у навчальний процес* факультету психології та соціології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, зокрема при викладанні наступних курсів: «Політологія», «Соціологія», «Аналіз державної політики».

Основні положення роботи й отримані в дисертаційному дослідженні результати можуть бути використані у ході професійної підготовки та підвищення професійної кваліфікації фахівців у галузі політології, соціології та державного управління, доповнити зміст навчальних курсів з політології та суміжних дисциплін.

У дисертаційному дослідженні здійснено комплексний теоретикометодологічний аналіз суспільно-політичного феномену популізм у контексті інформаційно-безпекових аспектів національної політики України. Підтверджено імпліцитність та амальгамність феномену популізм, що становить когнітивні бар'єри, тож, ініціює наукові інтенції до пошуку нового теоретико-методологічного інструментарію та вдосконаленню концептуального дизайну.

З'ясовано теоретико-методологічні можливості політологічного знання (від політико-владних ідей Стародавніх часів до «модернових теоретикометодологічних конструктів ХХ–ХХІ ст.), щодо науково-дослідницької експертизи суспільно-політичного феномену популізм, на підставі чого встановлено «демократичний геном» популізму та визнано, що популізм закодовано в самому принципі політичної боротьби за владу,

визначено модуси суспільно-політичного буття у форматі дихотомії «влада – народ», а також доведено – популізм постійно «дрейфує» в демократичному політичному просторі та «набирає обертів» за наявності кризових явищ в сфері політики, економіки та культур.

Здійснено концептуальне осмислення феномену популізм та констатовано теоретико-методологічну множинність (Д. Белл, Е. Гелнер, Дж. Джермані, Дж. Джудіс, Г. Іонеск, М. Кенован, Е. Лаклау, К. Мадд, І. Мені, Ф. Паніцци, І. Сорель, П. Таггарт та ін.), що визначає типологізацію та детермінацію феномену популізм, а також дозволяє сформулювати ряд висновків: 1) градація варіативно-інтерпретаційних оцінок феномену популізм виявляє контраст від радикально-негативної (Д. Макре) до раціонально-позитивної (Е. Лаклау) та переконливо демонструє трансцендентність феномену популізм, наближення до гносеологічного ядра якого стає можливим лише за умов теоретичного плюралізму заснованого на принципах сучасного міждисциплінарного підходу; 2) імплікація «демократія – популізм», суб'єктність народу в політичному процесі є обов'язковою умовою популізму; 3) політики-популісти позиціонують себе як радикальна опозиція до діючої політичної еліти та виступають «голосом народу», який уособлює «справжні демократичні сили» здатні відновити «справедливе народовладдя»; 4) популізм активно використовує комунікативноінформаційний інструментарій, за допомогою якого апелює до емоційноіраціональної почуттів громадян та ефективно застосовує прийоми маніпуляції, спекуляції, навіювання тощо.

Запропоновано власний варіативний ряд типів популізму (*деструктивний популізм, популізм «алюзія» та конструктивний популізм*), імплементація яких в концептуальний дизайн феномену популізм, дозволяє розширити горизонти пізнання природи і сутності суспільно-політичного феномену популізм, а також, наблизитись до розуміння специфіки новітніх популістських практик.

Визначено «універсальні» маркери сучасного популізму: «акумуляція незадоволення», «гра на емоціях», «поляризація суспільства», «народовладдя», «політика симулякрів», «національна автентичність» та запропоновано авторську дефініцію: популізм – це суспільно-політичний поліваріативний феномен, який в залежності від унікальної комбінації специфічних рис, може виступати в якості ідеології, методу політичної боротьби, суспільно-політичного руху, маніпулятивної технології, стилю політичної поведінки тощо.

Аргументовано, що детермінація популізму обумовлена рядом афілійованих чинників – глобалізація, криза представницьких демократій, неефективність політико-владних інституцій та дискредитація політичних еліт, економічні та соціальні потрясіння (безробіття, бідність, мігранти тощо), культурна уніфікація та масифікація світоглядної парадигми сучасного суспільства.

Доведено феномен популізму є перманентним явищем та у фоновому режимі представлений в політичному просторі України, з очевидними «популістськими піками», амплітуда яких корелює з електоральними циклами. Визначено специфіку популістських практик в українському політичному просторі крізь призму проблематики «симулякризації» політики (на основі теоретико-методологічної платформи теорії «симулякрів» Ж. Бодрійяра). У дисертації доведено, сучасна держава перевантажена різноманітними кризовими явищами сформувала соціально-політичний запит на «альтернативних політиків»/«нові обличчя»/«позасистемних людей», які, на думку сучасного виборця, здатні «відновити справедливе народовладдя», відтак, феномен популізму не лише стає соціально-політичним трендом сучасності, але й набуває рис «загрозливої патології», масштаб і динаміка якої може призвести до «викривлення та спотворення» політичної реальності, утворюючи небезпеківі кластери для демократичних процесів державотворення. За результатами дослідження представлено стратегії протидії деструктивним наслідкам популізму, в контексті

інформаційнобезпечових аспектів національної політики (політична освіта, медіаграмотність, розвиток громадянського суспільства, модернізація політичної культури та ін.).

Ключові слова: популізм, суспільно-політичний феномен популізму, сучасний популізм, політики-популісти, популістська риторика, популістські практики, політична влада, політичний процес, виборчий процес, електорат, електоральні цикли, демократія, політична культура, політична освіта, громадянське суспільство, «політика симулякрів», «політична альтернатива», позасистемні політики, медіатизація та карнавалізація політики.

SUMMARY

Zhytko A.A. Social and Political Phenomenon of Populism: Information-Protection Aspect. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Thesis for a Ph.D. in Political Sciences in the specialty 052 Political Sciences. – H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2021.

The article presents an analysis of scientific and theoretical concepts and approaches to defining the problem of the socio-political phenomenon of populism. It also identifies «universal» markers of populism, based on which the author's definition and typology of modern populism are presented, offers strategies for counteracting the destructive consequences of populism, particularly in the context of information security aspects of contemporary Ukrainian politics.

Based on the definition of «universal» markers of populism («accumulation of discontent,» «playing on emotions,» «polarization of society,» «power of the people,» «politics of simulacra,» «national authenticity»), *populism* is defined as a socio-political multivariate phenomenon. Depending on a unique combination of specific features, it can act as an ideology, a method of political struggle, a socio-political movement, manipulative technology, a way of political behavior, and the like.

Scientific novelty and theoretical significance of scientific work are that:

for the first time:

1) the «democratic genome» of populism has been proven, where the principle of political struggle for power and the model of political communication between politicians and the people are encoded. Thus, it is justified that the formation of the socio-political phenomenon of populism is synchronized with the evolution of democratic ideas because since the «demos» received political rights and acquired subjectivity in the political process, «the restoration of a just rule of the people» has been becoming a universal instrument of populist rhetoric and populist practices; 2) the definition of «universal» markers of populism are suggested – «accumulation of discontent,» «playing on emotions,» «polarization of society,» «power of the people,» «politics of simulacra,» «national authenticity,» based on which the author's definition is presented, according to which populism should be understood as a socio-political multivariate phenomenon, depending on a unique combination of specific features, it can act as an ideology, a method of political struggle, a socio-political movement, a manipulative technology, a style of political behavior, and the like; 3) it is suggested to expand the borders of cognition of the nature and essence of the socio-political phenomenon of populism, which has introduced the author's varied range of populism types into the modern conceptual design: destructive populism, populism «allusion,» and constructive populism; 4) it is found that in the Ukrainian political space, the phenomenon of populism reveals a permanent character and correlates directly with the specific features of Ukrainian politics (incompetence of political elites, «blurred ideological contours» of political forces, the excessive personification of politics, systemic failure to fulfill election promises, «incompleteness» of modernization of political culture by all participants in the political process, etc.), which are determined mainly by the methods of «simulacration» of Ukrainian politics, and therefore pose a threat to the information security of the segment of national politics;

The following has been specified: 1) the idea that the «proto-ideas» of populism began to show up from the philosophical, ideological, and political currents of the ancient world, followed by a theoretical and methodological

prolongation into the «modern» theoretical projects of modern political science; 2) theoretical and methodological approaches and the main stages of the conceptualization of the phenomenon of populism based on the theoretical constructions of D. Bell, E. Gelner, J. Judis, G. Ionescu, M. Kenovana, E. Laclau, K. Maddy, I. Meni, F. Panizzi, I. Sorel, P. Tagarta, P.-A. Tagieff, et al., and their status of «reference points» in theoretical and methodological diagnostics of populist practices of the modern political space;

The following has been improved: 1) the idea of the main characteristics and determinants of the socio-political phenomenon of populism, defining the modus of socio-political life in the concept of the dichotomy «power – people»; 2) the statement, as well as the idea, was expanded that the growth of populist movements and practices in the modern world is mainly due to the consequences of globalization, liberal-democratic crises, financial and economic crises, the growth of unemployment, poverty, migration, cultural unification, the massification of social consciousness like that;

The following has been further developed: 1) ideas and arguments about the perspective and multi-vector nature of further research of the phenomenon of populism in modern political science; 2) an assertion of the priority of interdisciplinary scientific synergy for finding effective strategies to counter the socio-political phenomenon of populism, in particular, in the information security aspect of national politics; 3) arguments that political education, media literacy, and civil society's development, as fundamental components of a democratic political culture, are endowed with a colossal potential to counter populism.

The practical significance of the work lies in the research substantiation of the specific characteristics and determinants of the socio-political phenomenon of populism. Defining «universal» markers of populism (such as «accumulation of discontent», «playing on emotions», «polarization of society», «democracy», «politics of simulacra», «national authenticity») contributes to the analysis of the socio-political nature of the multivariate phenomenon of populism. Presentation of the author's variable range of types of populism (destructive populism, populism

«allusion» and constructive populism) allows you to expand the borders of knowledge of the nature and essence of the socio-political phenomenon of populism. Also, it allows to get closer to understanding the specifics of the latest populist practices and propose strategies to counteract the destructive consequences of the phenomenon of populism and their priority in the information security segments of the national politics of Ukraine in the context of the challenges of the 21st century.

The dissertation's research results were *introduced into the educational process* of the Faculty of Psychology and Sociology of the H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, in particular when teaching the following courses: «Political Science», «Sociology», «Analysis of Public Policy».

The main provisions of the work and the results obtained in the dissertation research can be used in professional training and professional development of specialists in political science, sociology, and public administration, to supplement training courses in political science and related disciplines.

The dissertation research carried out a comprehensive theoretical and methodological analysis of the socio-political phenomenon of populism in the context of information security aspects of Ukrainian politics. The implicitness and the amalgam of the phenomenon of populism were confirmed, which constitutes cognitive barriers, therefore, initiates scientific intentions to search for new theoretical and methodological tools and improve the conceptual design.

The theoretical and methodological possibilities of political science have been clarified (from the Ancient times' political and power ideas to the «modern theoretical and methodological constructs of the XX-XXI centuries.>). It is recognized that populism is encoded in the very principle of the political struggle for power. The modes of social and political life in the concept of the «power – people» dichotomy were determined, and it was also proven that populism is constantly «drifting» in a democratic political space and «gaining momentum» in the presence of crisis phenomena in politics, economics, and cultures.

The conceptual understanding of the phenomenon of populism was completed. Theoretical and methodological plurality was stated (D. Bell, E. Gelner, J. Germani, J. Judis, G. Ionescu, M. Kenovan, E. Laclau, K. Madd, I. Meni, F. Panizzi, I. Sorel, P. Tahart, and others), which determines the typology and determination of the phenomenon of populism, and also made it possible to formulate several conclusions: 1) the gradation of variational-interpretive assessments of the phenomenon of populism reveals a contrast from the radical-negative (D. Macre) to the rational-positive (E. Laclau) and convincingly demonstrates the transcendence of the phenomenon of populism, the approach to the epistemological core of which becomes possible only under the condition of theoretical pluralism based on principles of a modern interdisciplinary approach; 2) the implication «democracy – populism,» the subjectivity of the people in the political process is a prerequisite for populism; 3) populist politicians present themselves as a radical opposition to the current political elite and act as the «voice of the people,» which personifies «real democratic forces» capable of restoring «fair democracy»; 4) populism actively uses communicative and informational tools to appeal to the citizens' emotional-irrational feelings and effectively uses methods of manipulation, speculation, suggestion, and the like.

A variety of populism types are proposed (*destructive populism, illusion populism, and constructive populism*). The introduction of these types into the conceptual design of the phenomenon of populism allows you to expand the borders of cognition of the nature and essence of the socio-political phenomenon of populism and get closer to understanding the specifics of the latest populist practices.

The «universal» markers of modern populism are defined: «*accumulation of discontent*», «*playing on emotions*», «*polarization of society*», «*democracy*», «*politics of simulacra*», «*national authenticity*» and the author's definition is suggested: populism is a socio-political multivariate phenomenon, which, depending on the unique combination of specific features, can act as an

ideology, a method of political struggle, a socio-political movement, manipulative technology, a style of political behavior, and the like.

It has been confirmed that the determination of populism is due to several affiliated factors such as globalization, the crisis of representative democracies, the inefficiency of political and power institutions and discrediting of political elites, economic and social shocks (unemployment, poverty, migrants, etc.), also cultural unification and massification of the worldview paradigm of modern society.

It has been proven that the phenomenon of populism is permanent and represents in the political space of Ukraine, prominent «populist peaks» in the background, the amplitude of which correlates with electoral cycles. The specificity of populist practices in the Ukrainian political space is determined through the prism of the problem of «simulacrization» of politics (based on the theoretical and methodological platform of the theory of «simulacra» by J. Baudrillard). The dissertation proves that the modern political space is overloaded with various crisis phenomena and forms a socio-political request for «alternative politicians» / «new faces» / «non-systemic people» who, in the opinion of a modern voter, are capable of «restoring a fair democracy.» Therefore, the phenomenon of populism is not only becoming a socio-political trend of our time and acquires the features of a «threatening pathology,» whose scale and dynamics can lead to «distortion and deformation» of political reality. It also can form dangerous clusters for the democratic processes of the state. Based on the study results, strategies are presented to counteract the destructive consequences of populism in the context of information security aspects of politics (political education, media literacy, development of civil society, modernization of political culture, etc.)

Keywords: populism, a socio-political phenomenon of populism, modern populism, populist politicians, populist rhetoric, populist practices, political power, political process, elections, electoral process, the electorate, electoral cycles, democracy, political culture, political education, civil society, «Politics of

simulacra», «political alternative», non-systemic politics, mediatization, and carnivalization of politics.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

I. Наукові праці, у яких опубліковані основні результати дослідження

1. Житко А.О. «Вибух популізму» у ХХІ столітті: дослідницькі інтенції щодо визначення «універсальних» характеристик // Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки: Зб. наук. праць / ХНПУ імені Г.С. Сковороди. – Харків, 2019. – Вип. 2(18). – С. 72–81.

2. Житко А.О. Феномен «сучасний популізм» у контексті ризиків і викликів ліберальних демократій ХХІ століття // Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки: Зб. наук. праць / ХНПУ імені Г.С. Сковороди. – Харків, 2019. – Вип. 2(19). – Ч. 2. – С. 18–28.

3. Житко А.О. Проблематика детермінації феномену популізм: в експертних оцінках західних та вітчизняних дослідників // Гілея: науковий вісник. – Київ: «Видавництво «Гілея», 2020. – Випуск 153(2). – С. 420–423.

4. Zhytko Andrii. «Modern Populism» as a Problem Field of Modern Political Discourse // *Evropsky Politicky A Pravni Diskurz*. – 2020. – Vol.7. – Issue 2. – P.264–268.

II. Оpubліковані праці апробаційного характеру

5. Житко А.О. «Європейський популізм» у вимірі політичних та соціокультурних контекстів сучасності / Україна і ЄС: політикоправові перспективи інтеграції: зб. матеріалів ХХХІІІ Харків. політол. читань (м. Харків, 24 квітня 2020р.). – Харків: Право, 2020. – С. 98–101.

6. Житко А.О. Політична складова мережецентричних війн / I Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Сучасний рух науки», 29-30 березня 2018 р. – Дніпро, 2018. – С. 37–40.

7. Житко А.О. Стан освіти в країнах Європи «Rethinking Education» / Матеріали XVIII міжнародної науково-практичної конференції «Освіта і доля нації», Сучасна школа: тенденції розвитку і рефлексія досвіду, 19-20 травня 2017 року. – Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2017. – 78–81.

8. Житко А.О. Кібервійна як складова гібридної війни / Українське суспільство в умовах війни: виклики сьогодення та перспективи миротворення: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 9 червня 2017р. – Маріуполь: ДонДУУ, 2017. – С. 263–266.

9. Житко А.О. Популізм ХХІ століття: можливості чи вирок демократії / Матеріали Х міжнародної науково-практичної конференції «Соціалізація особистості у сучасних соціокультурних та соціальнополітичних контекстах», м. Харків, ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 11 жовтня 2019 року. – Харків, 2019. – С. 64–66.

10. Житко А.О. Комунікація в сучасних українських реаліях: політичний вимір / Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах: Матеріали III Всеукраїнської наукової конференції. 30-31 березня 2018 року, м. Дніпро, Частина II. – Дніпро: СПД «Охотник», 2018. – С. 150–151.

11. Житко А.О. Надання соціальних послуг інвалідам Державною службою зайнятості України / Зб.публ. «Погляд магістрів на роль права в реформуванні економіки»; за заг.ред. О.Ю.Процевського, ХНПУ імені Г.С. Сковороди. – Харків, 2016. – Вип . 7. – С. 52–60.